

Н.Л. РУСЕЦКАЯ

ЛЮБОЎНАЯ ЛІРЫКА ФРАНЦІШКІ УРШУЛІ РАДЗІВІЛ

Рассматривается любовная лирика Ф.У. Радзивилл (1705-1753). В отличие от ее драматургического наследия поэзия несвижской Салфо, как ее называли современники, исследована значительно меньше.

Love lyrics of F.U. Radzivil (1705-1753) are analyzed in this article. Unlike the drama heritage the lyrics of F.U. Radzivil are much less studied by the literature experts. Nesvizh Sapho, as she was called by her contemporaries, she was fruitfully developing love lyrics in her poetic creations.

Узнікненне любоўнай лірыкі ў літаратурах краін Заходняй Еўропы звязана з сярэднявечнымі песнямі трубадураў, вагантаў, мінезінгераў, галіярдаў. Актыўнае развіццё лірычных жанраў у эпоху Рэнэсансу паспрыяла станаўленню выпрацаванай схемы, паводле якой апявалася, ухвалялася прыгажосць дамы. Запозненае развіццё на беларускіх землях свецкіх форм як у жыцці бытавым, так і ў літаратурным, адсутнасць рыцарскіх і прыдворных традыцый адцягнула фарміраванне ў беларускай літаратуры жанру любоўнай лірыкі на некалькі стагодзяў. Толькі ў эпоху Барока адбываецца папулярызацыя паэзіі ўвогуле. Менавіта з гэтым перыядам (XVII - сярэдзіна XVIII ст.) звязваецца ўзнікненне і функцыянаванне песенна-інтымнай лірыкі, якая дастаткова актыўна распаўсюджвалася ў шляхецкім і мяшчанскім асяроддзі ў выглядзе рукапісных зборнікаў, што часткова захаваліся да нашага часу. Ананімныя аўтары тэкстаў творча выкарыстоўвалі і спалучалі з мясцовым фальклорам традыцыі заходнееўрапейскай кніжнай паэзіі.

Цікавым, на нашу думку, з'яўляецца той факт, што распрацоўка інтымнай тэматыкі ў тагачаснай беларускай літаратуры адбываецца выключна ананімна, хаця, напрыклад, у суседняй Польшчы гісторыя захавала імёны выдатных паэтаў, аўтараў эратычных вершаў, пачынаючы з Яна Каханюўскага і Мікалая Рэя. З імёнамі славутых беларускіх паэтаў, такіх як Мікалай Гусоўскі, Ян Вісліцкі, Андрэй Рымша, Сімяон Полацкі, звязана станаўленне і развіццё героіка-эпічнай, палітычнай, патрыятычнай, філасофскай, рэлігійна-панегірычнай, сатырычнай паэзіі. Упершыню ж адкрыта і шчыра разважаць пра сардэчныя справы ў беларускай літаратуры пачала жанчына - Францішка Уршуля Радзівіл, аўтарка не толькі шматлікіх вершаў пра каханне, але і напісанага па-французску прэзічнага трактата «*Du mariag*» («Пра шлюб»),

Першыя, вядомыя нам, паэтычныя творы Ф.У. Радзівіл маюць форму вершаваных лістоў да мужа (захаваўся адзін ліст з 1725 г. і чатыры - з 1728 г.). Эпістальная форма мастацкага выяўлення была асабліва папулярная ў літаратуры эпохі Барока. У польскай паэзіі XVII ст. вядомы ліст «Да адной шляхетнай дамы» Збігнева Морштына і «Ліст да пэўнай асобы» Якуба Тэадора Трэмбецкага. Нясвіжская аўтарка, якая на працягу жыцця напісала больш за 1000 лістоў да мужа, свае вершаваныя творы далучала да асноўных, прэзічных пасланняў у якасці «паэтычнага дадатку», «мастацкага аздаблення», каб паведаміць не толькі пра штодзённыя клопаты і канкрэтныя падзеі, але больш выразна і экспрэсіўна перадаць свае інтымныя пачуцці і перажыванні.

У паэтычных лістах Ф.У. Радзівіл разважае пра сваё каханне, пераконвае мужа, што «*na cały świat światu równiej miłości nad mą nie znajdziecie*» / «на цэлым свеце каханне роўнае майму не знойдзеце» / (Merwin 1922, 20), у іншым месцы піша: «*ale chociażbym i nie żoną była, nie innegobym, lecz ciebie lubiła*» / «нават калі б і жонкаю не была, не іншага, а цябе б кахала» / (Merwin 1922, 25). Аднак шчаслівае ўзаемнае каханне вельмі рэдка бывае асноўнай тэмай лірычнага верша. Як сведчаць паэтычныя пасланні маладой княгіні Ф.У. Радзівіл, у разлуцы з каханым мужам яна губляе сон, апетыт, цікавасць да жыцця, прагне хутчэйшай сустрэчы, крыўдуе, што муж так доўга адсутнічае, просіць і моліць вярнуцца, нарэшце пачынае думаць нядобрае і асцярожна пытаецца: «*Czy sie twe serce dla inszej nie dwoi?*» («Ці тваё сэрца дзеля іншай не раздвойваецца?») (Merwin 1922, 19) Але потым сама сабе забараняе падобныя думкі, марыць і сніць пра новыя сустрэчы, калі сужонкаў «*miłość w jedno spoi*» / «каханне злучыць у адно» / (Merwin 1922, 18), у адным з лістоў сустракаецца нават наступнае сцвярдзенне, прамоўленае з захапленнем і цвёрдым перакананнем:

Miłość małżeńska nie jest to niewola,

Gdzie jedno ciało, myśl, serce i wola.

/«Каханне у шлюбе - гэта не няволя,

Там, дзе адно цела, розум, сэрца, воля»/

(Merwin 1922, 26)

Паэтычная творчасць княгіні з цяжкасцю паддаецца дакладнай храналагізацыі, але ёсць пэўныя падставы лічыць, што большасць лірычных вершаў непасрэдна звязана з драматычнымі творамі, напісанымі з 1746 па 1752 г. Паказ п'ес у Нясвіжскім тэатры быў цесна звязаны з падзеямі ў сямейным і таварыскім жыцці княскага роду Радзівілаў.

У верш «*Wolne kochanie*» / «Вольнае каханне» / Ф.У. Радзівіл укладае разважанні пра складанасці сардэчных справаў у вусны лірычнага героя (а не гераіні), магчыма, таму што словы былі прызначаныя для героя пазнейшай п'есы княгіні:

Natura mi pozwala, miłość grzeszyć każe,

Prawo boskie zabrania, bo niebo uraże.

Jednemu z tych dwóch wierzyć koniecznie potrzeba,

Naturze lub też Bogu, więc tak proszę nieba;

Niechaj swoją pomocą skraca w sercu burze,

Abym poszedł za boskim prawem w kontr naturze.

/«Прырода мне дазваляе, каханне грашыць кажа,

Боскі закон забараняе, бо неба абражу.

*Аднаму з гэтых дзух верыць абавязкова трэба,
Прыродзе альбо Богу, таму я прашу неба,
Каб дапамагло мне суцішыць у сэрцы буру,
Каб ісці за Боскім законам насуперак натуры»*

(«Świat poprawiać...» 1981, 41)

Вольнае права кахання, нароцжанае прыродай, атаясамліваецца ў творах паэты з хваробай, грахом і супрацьпастаўляецца «розуму і гонару», дадзеным чалавеку ад Бога. Напружаная, драматычная барацьба, якую лірычны герой вядзе сам з сабой і са светам, унутраная нязгода, складанасць чалавечых пачуццяў - адна з магістральных тэм паэтычнай творчасці Ф.У. Радзівіл. Магчыма, прамаўляючы ад імя мужчыны, паэтка імкнулася падкрэсліць, што зрабіць правільны выбар аднолькава складаная задача для абедзвюх паловаў чалавецтва. Аднак, бяспрэчным з'яўляецца і той факт, што жанчыне значна складаней у традыцыйным грамадстве, яна абмежавана большай колькасцю забаронаў, пазбаўлена ініцыятыўнасці і самастойнасці.

Лірычная гераіня Ф.У. Радзівіл раздвоена паміж разуменнем кахання як шчасця і як няшчасця, найвялікшай радасці і самага цяжкага гора, боскага дару і нясцерпнай пакуты, хваробы, граху. Яна баіцца няславы і нагавораў, пакутуе ад унутранай нязгоды, адчайна спрабуе пагадзіць рэлігію і мараль з асабістымі памкненнямі, спрабуе вырашыць, што для яе з'яўляецца больш важным - зямное ці нябеснае, прызнае, нарэшце, сваю залежнасць ад Божай волі. Таму адзіным сведкам, дарадчыкам і памагатым у сардэчных справах, у адпаведнасці з традыцыйнымі барочнымі ўяўленнямі, лірычная гераіня (і ці не сама Францішка) абірае менавіта Бога, да яго кіруе просьбы, на яго ўскладае надзеі і спадзяванні:

Wszystek proceder składam w ręce Bogu.

/« Усе свае ўчынкi складаю ў рукі Бога»/

(«Świat poprawiać...» 1981, 43)

W Bogu gruntowną kładę nadzieję.

/«На Бога ўскладаю грунтоўную надзею»/

(«Świat poprawiać...» 1981, 43)

Jako zaś Bóg jest wszystkiego obrońca,

Przyprowadzi mię do dobrego końca.

/«Паколькі Бог усіх абараняе,

Ён даведзе мяне да добрага канца»/

(BO 11984 I, 82)

Пераважная большасць вершаў Ф.У. Радзівіл напісана ад першай асобы ў форме шчырага прызнання, маналога-споведзі, рэфлексійнага роздуму, што надае ім выразную медытатывнасць і большую экспрэсіўнасць. У паэтычнай творчасці княгіні «асабліваю моц набывае не проста тэма кахання, як жадання ці немагчымасці яго спраўдзіць, але тэма складаных неадназначных жаночых пачуццяў, выбару паміж прывабаю сэрца і голасам розуму - той унутраны канфлікт, уласная раздвоенасць, дыялог з самім сабою, што гэтак характэрны быў для твораў высокага еўрапейскага барока і амаль невядомы ў той час на нашай глебе» (Арэшка 1998, 72).

Паэтку найбольш хвалюе праблема кахання паміж мужам і жонкай. Шлюб, які ў тагачасным грамадстве, асабліва ў вышэйшых колах, не заўсёды адбываўся па жаданні пары нарачонах, але досыць часта па дамоўце паміж бацькамі маладых. Незалежна ад таго, якім чынам адбыўся шлюб, наважэнцы павінны былі дастасоўвацца да пэўных норм, правілаў і абавязкаў, шанаваць, паважаць і абавязкова любіць адзін аднаго (гл. Kuchowicz 1982, 257-258). Адносіны паміж мужам і жонкай будаваліся на ўзаемаразуменні і «дасканалым сяброўстве», якое злучае разам дзве душы. У такім сяброўстве «розум пануе над целам, а паходжанне розуму боскае» (Historia... 2003, 262). Натуральна, што і Францішка ў трактаце «Пра шлюб» ставіць «задавальненне сваіх пачуццёвых патрэбаў» у шлюбе на апошняе месца пасля «прыемнасці спакойнага жыцця» і «прымяжэння дастатку» (Радзівіл 2003, 329). Папярэджае княгіня і пра тое, што першы запал пачуцця хутка мінае, а таму трэба старанна і ўмела клапаціцца пра сваё каханне, дбаць пра разнастайнасць у адносінах.

Але вернемся да паэзіі Ф.У. Радзівіл, якая незалежна ад часу напісання здзіўляе свежасцю пачуцця. Нягледзячы на салідны сямейны стаж, у нашай гераіні часта бывае «*serce z rozumem w utarczce ustawnej*» /«сэрца з розумам у сутычцы заўсёднай»/, бо імкнецца «*rozum do cnoty, serce do kochania*» /«розум да цноты, сэрца да кахання»/. І хоць у значнай ступені ёю засвоены законы аргаманді і яна навучылася пагаджаць два супярэчлівыя пачаткі чалавечай натуры: «*kocham cnotliwie i kocham rozumnie*» /«кахаю цнатліва і кахаю з розумам»/ («*Swiat poprawiac...*» 1981, 42). Аднак пры ўсім намаганні цалкам падпарадкаваць пачуцці розуму абсалютнай перамогі атрымаць у гэтай барацьбе немагчыма. Паэтка прызнаецца, што ўсё-такі «сэрца баліць», бо розныя ёсць гэтакі прычыны: адсутнасць люблага, ягоная абьякавасць (можа нават здрада), а таму чарговы раз гучыць дэкларацыя - «*kochac nie będę, bom nieszczęśliwa*» /«я кахаць не буду, бо нешчаслівая»/ («*Swiat poprawiać...*» 1981, 43).

У часы барока, як слушна адзначыла польская даследчыца Я. Катарская, «эротыкі выконвалі таксама функцыі пазнаваўчыя, дыдактычныя, у лірычным выказванні адкрываўся больш ці менш складаны свет любоўных узрушанняў. Праз прызму няўдач і радасных адчуванняў "прапагандаваліся" акрэсленыя ўзоры паводзінаў, адбывалася павучанне рэфлексіяй...» (Kotarska 1980, 255). Таму не дзіўна, што ў некаторых творах Ф.У. Радзівіл выразна адчуваюцца маралізатарскія акцэнтны: дасведчаная замужняя жанчына імкнецца перадаць свой вопыт маладзенькім паненкам, засцерагчы іх ад магчымых памылак. У вершы «*Do damy niestatecznej*» /«Да нясталай дамы»/ паэтка не раіць маладым дзяўчатам прынаджаць вялікую колькасць ухажораў, бо «*mało jest wiernych, lecz więcej frantów*» /«мала верных, а шмат франтаў»/ (Pisarze polskiego Oświecenia 1992, 84). Шчыра закаханага, калі такі раптам трапіцца сярод іншых, можа адстрашыць ад дзяўчыны тлум «*wzdychaczów*» /«уздыхальнікаў»/ таму што «*Miłość nie cierpi sere podzielonych*» /«*Dopiero ogniów łatwo wznieconych*»/ /«Каханне не церпіць падзеленых сэрцаў, Агнёў, якія легка запальваюцца»/ (Pisarze polskiego Oświecenia 1992, 85). З маладымі паннамі Францішка вядзе размову тонам даверніцы іхніх сардэчных сакрэтаў, спасылаецца на асабісты балючы досвед, у вершы «*Nieszczere afektów odmiennych zabawy*» /«Няшчырыя зменных афектаў забавы»/ папярэджвае: «*rzadko miłość jest prawdziwa*» /«рэдка каханне бывае сапраўдным»/ (Pisarze polskiego Oświecenia 1992, 86).

Асабіста зведаўшы ўсе расчараванні, паэтка з запалам прамаўляе: «*Bóg tyko w szczęściu doskonały!*» /«Толькі Бог дасканалы ў шчасці!»/ (Pisarze polskiego Oświecenia 1992, 87) Аднак жыццё ідзе сваім парадкам, аднойчы прыходзіць у жыццё кожнага чалавека каханне, і, канечне, усім хочацца яго затрымаць назаўсёды. «Агністая планета» перамагае цвярозы розум, злучаюцца пары «*ubezpieczywszy miłość przysięga*» /«замацаваўшы каханне прысягай»/ («*Swiat poprawiac...*» 1981, 43). Але і тут яшчэ не канец пакутам і выпрабаванням, наперадзе чакае галоўнае - выпрабаванне часам. Неабходна разам прайсці праз усё жыццё, служыць адзін аднаму добрай радай, падтрымкай, дапамогай, быць поруч у горы і ў шчасці, берагчы адзін аднаго, шчыра кахаць і захоўваць вернасць. Каханне ў шлюбе - гэта штодзённая руплівая праца, барацьба са складанасцямі жыцця і з самім сабой, з нясталасцю чалавечай натуры. На гэты раз каханне зноў застаецца нешчаслівым, а таму спрыяе напісанню новых лірычных вершаў. «*Wiersz narzekający na małżeństwo*» /«Верш з нараканнем на замужжа»/ і «*Inne w tejże materii*» /«Іншы на тую ж тэму»/ аб'яднаны агульным роздумам пра лес замужняй жанчыны:

*Daremno człowiek tuszu sobie szczęście,
Darmo się śpieszy z wolności w zamęcie.
/«Дарэмна чалавек нішчыць сваё шчасце,
Дарэмна спяшаецца з волі ў палон»/*
(BC 2347, 11)

Галоўным ворагам шчаслівага шлюбу Ф.У. Радзівіл лічыць здраду: «*Zdrada tak gorę nad małżeństwem wzięta...*» /«Здрада ўзята верх над шлюбам...»/ (BC

2347, 11) Нявернасцю грашыць у вершах княгіні выключна ён, яе ж пачуцці не залежаць ні ад часу, ні ад зменлівіасці ягоных пачуццяў:

*Ja żem przysięgła i teraz ślubuję,
Ze równy affekt zawsze dotrzymuję.
Kocham i lubo często niekochana
Miło odebrać wzgardę od kompana.
/«Я ж прысягала і зараз клянуся,
Што пачуццё назаўсёды захаваю.
Кахаю і мілую часта некаханая,
Прымаю пагарду ад свайго партнёра»/.*
(ВС 2347, 11)

Вынікам ціхіх уздыханняў, тужлівага жалю і шкадавання, што «*ślubna miłość bywa nietrwała*» / «каханне ў шлюбe бывае нетрывалым» / (ВС 2347, 12), не з'яўляецца адмова ад кахання, паэтка не здымае з сябе абавязкі вернай жонкі. Над яе пачуццямі не мае ўлады ні час, ні прастора: «*W odległości czy obecnie siebie kocham statecznie i będę*», / «На адлегласці ці побач я кахаю цябе моцна і кахаць буду» (НГА РБ, 165) - бясконца пераконвае яна свайго адрасата. Для сапраўднай жанчыны і добра хрысціянкі, тым больш у XVIII ст. натуральным было разуменне кахання ў адпаведнасці са словамі св. Паўла: «Любоў церпіць доўга, умілажальваецца, любоў не зайздросціць, любоў не праслаўляе сябе, не ганарыцца, не бушуе, не шукае свайго, не раздражняецца, не намышляе ліха, не радуецца з няпраўды, а разам цешыцца з ісціны; усё пакрывае, усяму верыць, на ўсё спадзяецца, усё пераносіць» (Новы Запавет 1995, 278).

Са сваім гарача каханым мужам Міхалам Казімірам Радзівілам Францішка Уршуля пражыла 28 гадоў, нарадзіла яму семярых дзяцей і не забывалася з першых да самых апошніх дзён старанна «абнаўляць аднойчы дадзеныя абеты»: кахаць і быць вернай аж да скону. Свой апошні ліст, датаваны 16 мая 1753 года, княгіня падпісала наступным чынам: «...кланяюся ў ногі твае, будучы, пакуль жыву, тваёй... з душой і сэрцам поўнымі кахання адзінай жонкай...» (Радзівіл 2003, 380).

Разгледжаныя намі вершы Ф.У. Радзівіл, напісаныя «пад дыктоўку сэрца», прадстаўляюць шырокі спектр эмоцый, звязаных з душэўнымі перажываннямі жанчыны ў XVIII ст., а таксама выдатна дэманструюць версіфікатарскія здольнасці паэткі. Яшчэ раз падкрэслім, што нясвіжская аўтарка першай на землях сучаснай Беларусі пачала актыўна асвойваць і творча распрацоўваць тэму кахання ў літаратуры.

ЛІТАРАТУРА

- Арэшка В. У пошуках новае прасторы пачуццяў. Некаторыя элементы абсцэну і эротыкі ў творчасці У.Ф. Радзівілавай // Нясвіж: Псторыя. Культура. Мастацтва. Варшава; Мн., 1998.
НГА РБ - рукапіс. Ф. 694. Оп. 1. Спр. 248.
Новы Запавет. Псалтыр / Пер. В. Сёмухі. Мн., 1995.
Радзівіл Ф.У. Выбраныя творы. Мн., 2003.
ВО - rękopis Biblioteki im. Ossolińskich we Wrocławiu, sygn. 11984 I.
ВС - rękopis Biblioteki Czartoryskich w Krakowie, sygn. 2347.
Kotarska J. Erotyk staropolski. Inspiracje i odmiany. Wrocław i inn., 1980.
Kuchowicz Z. Miłość staropolska. Wzory- uczuciowość- obyczaje erotyczne XVI—XVIII wieku. Łódź, 1982.
Merwin B. Listy miłosne sławnych ludzi. Lwów; Poznań, 1922.
Pisarze polskiego Oświecenia: 2 t. Warszawa, 1992. T. 2.
«Świat poprawiać - zuchwałe rzemiosło». Antologia poezji polskiego Oświecenia. Oprac. T. Kostkiewiczowa, Z. Goliński. Warszawa, 1981.
Historia życia prywatnego. Od renesansu do oświecenia: 4 t. / Pod red. R. Chartiera. Wrocław i inn., 2003. T. 3.

Паступіў у рэдакцыю 27.09.05.

Наталля Леанідаўна Русецкая - выкладчыца кафедры гісторыі беларускай літаратуры БДУ; з верасня 2005 г. - выкладчыца кафедры беларусістыкі Люблінскага ўніверсітэта імя М. Складоўскай-Кюры (Польшча).